

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, **Οι Κρυπτοχριστιανοί τῆς Σπαθίας** ('Αρχές 18ου αἰ.—1912). Διδακτορική διατριβή. Ἐκδόσεις ΙΜΙΑΧ. Ἰωάννινα 1979.

«Ἡ περιοχή τῆς Σπαθίας βρίσκεται στὰ ΝΑ τοῦ Ἐλβασάν, στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βουνοῦ Σπάτ, ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ποταμοὺς Γενοῦσο (Σκούπι, Δεβόλη ('Εορδαϊκὸ) καὶ Ἄψο (Σεμένη) καὶ τὰς περιοχὰς Ἐλβασάν, Γκόρας-Μόκρας καὶ Βερατίου. στὴ βυζαντινὴ περίοδο ἀνήκε στὴν ἐπαρχία τῶν Ἐορδαίων. Σήμερα ὑπάγεται διοικητικὰ στὸ νομὸ Ἐλβασάν» (σ. 68).

Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ταύτης ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς Τόσκηδες μὲ ἔντονα ὅμως φιλελληνικὰ αἰσθήματα, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάκτησιν καὶ τὰς ἐν συνεχείᾳ παντοειδεῖς καταπίεσεις ἐξισλαμίσθησαν. Πολλοὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν παρέμειναν ὀρθόδοξοι κρυπτοχριστιανοὶ εἰς 24 περίπου χωρία μὲ σύνολον κατοίκων περὶ τοὺς 5—6000.

Τὴν παρουσίαν ἀκριβῶς τῶν κρυπτοχριστιανῶν τῆς Σπαθίας ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1912 διερευνᾷ μετὰ περισσῆς ἐμβριθείας ἡ συγγραφεὺς τῆς ὡς ἄνω διδακτορικῆς διατριβῆς. Ἀναγκαῖα, σκόπιμος, ἀλλὰ καὶ διδακτικὴ εἶναι ἡ παράθεσις τῶν περιεχομένων, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ λάβῃ ποιὰν τινα ἀντίληψιν τῶν θεμάτων, τὰ ὅποια μετὰ τόσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου συζητοῦνται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ βιβλίῳ.

Μετὰ τὰ Προλεγόμενα καὶ τὰς Βραχυγραφίας ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐκτίθενται I. Ἰεχνικά αἴτια τῶν ἐξισλαμισμῶν στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία II. Οἱ ἐξισλαμισμοὶ στὴν Ἀλβανία καὶ στὴν Ἡπειρο. III. Ὁ κρυπτοχριστιανισμὸς ὡς συνέπεια τοῦ βίαιου ἐξισλαμισμοῦ. IV. Ὁ κρυπτοχριστιανισμὸς στὴν Ἀλβανία καὶ στὴν Ἡπειρο.

Κεφάλαιον Α'. Ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Σπαθίας.

I. Ὁροθεσία, ἔκτασις, οἰκισμοί, διοικητικὴ ἐξάρτησις, πληθυσμὸς τῆς Σπαθίας—Ἡ περιοχή τῆς Σουλίουβας.

II. Φυλετικὴ ἔνταξις, ἐθνικὴ συνείδησις, βίος, ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν Σπαθιωτῶν.

III. Ἡ ἐπισκοπὴ Σπαθίας—Ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς.

IV. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ κρυπτοχριστιανισμοῦ στὴ Σπαθία. Στοιχεῖα ἀπὸ τῆ ζωῆ τῶν κρυπτοχριστιανῶν.

Κεφάλαιον Β'. Ἐξοδος τῶν Σπαθιωτῶν ἀπὸ τὴν ἀποκρυφία—Πρώτη περίοδος τῶν ἀγῶνων γιὰ τὴ δικαίωσίν τοὺς (1832—1887).

I. Ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως τῶν Σπαθιωτῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀρχιερατείας τοῦ μητροπολίτη Βελεγράδων Ἰωάσαφ (1802—1855)—Ἡ στάσις τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν.

II. Παρέμβασις τοῦ Πατριαρχείου καὶ στάσις τῆς Πύλης—Συνέπειαι ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεταρρυθμίσεων (Tanzimat).

III. Ὁ Ἀνθιμὸς Ἀλεξούδης μητροπολίτης Βελεγράδων (1855—1887)—Αἴτια χρόνιας μορφῆς τοῦ κρυπτοχριστιανικοῦ προβλήματος.

IV. Πρώτες ἐνέργειαι τοῦ Ἀλεξούδη—Ἡ Βρετανικὴ ἐπέμβασις (1857)—Ἐνέργειαι ὡς τὴ λήξιν τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἀλεξούδη.

Κεφάλαιον Γ'. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κρυπτοχριστιανικοῦ προβλήματος τῶν Σπαθιωτῶν στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. (1887—1900).

I. Δυσχέρειαι ἀπὸ τὴν πολιτεία τῶν μητροπολιτῶν Δουραχίου Βησσαρίωνα (1867—1896), Βελεγράδων Δωροθέου (1887—1900) καὶ τὴν ἀδιαλλαξία τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως—Ἡ στάσις Ἑλληνικῆς καὶ Ρωσικῆς κυβέρνησεως—Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας.

II. Δράση τῆς καθολικῆς προπαγάνδας καὶ δημιουργία κλίματος γιὰ τὴν ἐκδήλωση στὴ Σπαθία τοῦ πρώτου κινήματος ἀποστασίας πρὸς τὴν Οὐνία (1897). Δραστηριότητες τοῦ ἀρχιμανδρίτη Γερμανοῦ—'Ανάμιξη τῆς Αὐστριακῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ἐθνικῆς Ἀλβανικῆς κίνησης.

III. Ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κυβέρνησης στὶς προσηλυτιστικὲς κινήσεις—'Αποφασιστικὴ παρέμβαση τῆς Ρωσίας—'Ανάθεση εὐθυνῶν στὴ μητρόπολη Πελαγονίας—Διορισμὸς κατηχητῆ Σπαθίας—Τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1898-1899—'Υπαγωγή τῆς Σπαθίας στὴ μητρόπολη Δυρραχίου—Νέοι μητροπολίτες στὶς ἐπαρχίες Βελεγράδων, Δυρραχίου, Πελαγονίας.

Κεφάλαιον Δ΄. Ἡ τελευταία φάση τοῦ κρυπτοχριστιανικοῦ προβλήματος ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰ. ὡς τὴν ἴδρυση τοῦ Ἀλβανικοῦ κράτους (1912).

I. Τὸ κίνημα ἀποστασίας τοῦ 1900 στὴν περιοχὴ Ἑλβασάν-Σπαθίας—'Αντίδραση τοῦ Πατριαρχείου καὶ νέα ἐπέμβαση τῆς Ἑλλάδος καὶ Ρωσίας—Ἡ στάση τῶν Τούρκων—'Ενέργειες γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς Οὐνιτικῆς Ἐκκλησίας.

II. Ὁ Γερμανὸς στὴ Ρώμη—'Επιστροφή καὶ ἔνταση τῆς δράσης του στὴ Σπαθία—'Ανανέωση τῆς συνεργασίας Ρώσων καὶ Ἑλλήνων—Καθαίρεση τοῦ Γερμανοῦ καὶ ἐνέργειες γιὰ τὸν ἀφορισμὸ του—Τὰ γεγονότα στὴ Σπαθία καὶ στὸ Ἑλβασάν κατὰ τὸ 1901—1902.

III. Πιέσεις τῶν Τούρκων γιὰ ἐκμουςουλμανισμὸ τῶν Σπαθιωτῶν τὸ 1903—'Οργάνωση ἀποστασίας τὸ 1904 καὶ ἐξουδετέρωσή της—Δυσχέρειες στὴ λειτουργία τῶν σχολείων—'Οξυνση τῶν σχέσεων Προκοπίου καὶ Πατριαρχείου—Προσπάθειες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς Σπαθίας—'Απόπειρες χρησιμοποίησης τῶν Σπαθιωτῶν γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες τῆς Ἑλλάδος.

IV. Ἀναταραχὴ στὴ Σπαθία τὸ 1906—Νέος μητροπολίτης Δυρραχίου—Ἡ ἀποστασία τοῦ Ναούμ Λούλα τὸ 1907—Πιέσεις τῶν Τούρκων.

V. Διωγμοὶ καὶ ἀπόπειρες ἐξισλαμισμού τῶν Σπαθιωτῶν τὸ 1908—Δραστηριοποίηση τῆς ἐθνικῆς Ἀλβανικῆς κίνησης—Συνέπειες τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νεοτουρκικοῦ συντάγματος γιὰ τοὺς Σπαθιωτὲς—Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1909-1910 καὶ ἡ ἐπανάληψη τῶν διωγμῶν στὴ Σπαθία—Διορισμὸς νέου κατηχητῆ—Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἑλληνικῆς κυβέρνησης καὶ προσπάθειες τῶν ἀλβανιστῶν γιὰ προσεταιρισμὸ τῶν Σπαθιωτῶν.

Διαπιστώσεις καὶ Συμπεράσματα : Σελ. 485—492.

Παράρτημα : Σελ. 493—518.

Βιβλιογραφία : 519—548.

Καὶ ἀκολουθοῦν : *Εἰκόνες*—'Εγγραφα—Χάρτες. (Φύλλα 9).

Τοιοτοτρόπως ἡ συγγραφεὺς διὰ διεξοδικῆς ἐρεύνης καὶ μελέτης περιγράφει πῶς οἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ὀγδοήκοντα ἔτη (1832—1912) ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως διὰ νὰ ἀναγνωρισθοῦν ἐπίσημως ὡς χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Αἱ προσπάθειαι τῶν ἄλλοτε ὑπεστηρίζοντο καὶ ἄλλοτε κατεπολεμοῦντο ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους παράγοντας, ὡς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν Τουρκίαν, Ἑλλάδος, Ρωσίας, Αὐστρίας καὶ ἀκόμη τῆς Ἰταλίας καὶ Ρουμανίας, καὶ ἀπὸ τοὺς στόχους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, καὶ τῶν ἐθνικιστῶν Ἀλβανῶν. Ἡ ἴδρυσις τοῦ Ἀλβανικοῦ κράτους ἔθεσε τέρμα εἰς τὸ κρυπτοχριστιανικὸν πρόβλημα τῆς Σπαθίας.

Τὸ θέμα τῶν κρυπτοχριστιανῶν τῆς Σπαθίας δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε διερευνηθῆ εἰς τόσῃν ἔκτασιν καὶ βάθος καὶ ἡ συγ. συμβουλεύθη πλὴν τῆς ὑπαρχούσης μικρᾶς βιβλιογραφίας [ἰδιαιτέρως τῶν *P. Bartl*, *Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien*. Μόναχον 1967 καὶ *S. Skendi*, *The*

Albanian national Awakening 1878—1912, Princeton 1967, και τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρα ἐπὶ τοῦ Κρυπτοχριστιανισμοῦ εἰς τὸν Βαλκανικὸν χώρον] και πλήθος ἀρχαϊκῶν πηγῶν, ἐλληνικῶν και ξένων (18 σελίδας, σ. 521—538, καταλαμβάνει ἡ ἀπλῆ καταγραφή τῶν φακέλων και τῶν ἐγγράφων). Μεταξὺ τῶν ξένων ἀναφέρονται τὸ Ἀρχεῖον τῆς Μονῆς Grottaferrata (Ἰταλία), τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας και τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας. Διερωτώμεθα διατί δὲν ἐγένετο και παρομοία ἔρευνα και εἰς τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγ. Βρεταννίας και ἰδίᾳ εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βιβλικῆς Ἐταιρείας, και ἀκόμη διατί δὲν ἀνεζητήθησαν πηγαὶ και εἰς τὸ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας ὡς και τῆς τότε Τσαρρικῆς Ρωσίας. Ἀφῆνω κατά μέρος τὴν ἔρευναν εἰς τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν νὰ ἀναλάβουν Τοῦρκοι ἔρευνηταὶ τῆς Νεωτέρας Ἱστορίας, και διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωμεν πληροφορίας δημογραφικὰς και ἄλλας διὰ τὴν περιοχὴν τῆς Σπαθίας.

Διὰ τὴν βιβλιογραφίαν (σ. 540—548) σκόπιμος θὰ ἦτο ὁ διαχωρισμὸς εἰς ἐκεῖνα τὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἀναφέρονται εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, και εἰς τὰ ὑπόλοιπα, τὰ ὁποῖα ἐμμέσως ἢ και παραλλήλως ὑποβοηθοῦν τὴν ἀναδίφησιν και ἀνάλυσιν τοῦ θέματος. Βλέπω εἰς τὰ βοηθήματα τὴν μνηεῖαν π.χ. τῶν μελετῶν τοῦ *A. Bryer* διὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἰς τὸν Πόντον (*The Tourkokratia in the Pontos...*) και τὴν Ἀναγέννησιν τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ (*The Pontic revival...*) ἢ και ἐκείνην τὴν ὁποίαν μετ' ἄλλων συνερευνητῶν ἐδημοσίευσεν εἰς τέσσαρα μέρη (τὸ τέταρτον μέρος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Ἀρχεῖον Πόντου 32 (1973—74) 126—310). Δὲν θὰ ἦτο καλλίτερον νὰ ὑπῆρχον αἱ μελέται αὗται καταγεγραμμέναι εἰς ἰδιαίτερον πῖνακα; Τότε ὁ ἀναγνώστης ἐρευνητῆς τοῦ κρυπτοχριστιανικοῦ προβλήματος εἰς τὴν Σπαθίαν δὲν θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀνατρέξῃ και εἰς αὐτάς, ἐφ' ὅσον οὐδὲν, ἀμέσως, ἐπαναλαμβάνω, προσφέρουν διὰ τὴν περιοχὴν τῆς Σπαθίας. Καὶ παρόμοιαι μελέται ὑπάρχουν οὐχὶ ὀλίγαι.

Διὰ τοὺς νεομάρτυρας εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν ἀναγράφεται τὸ μελέτημα τοῦ *H. Delehaye*, *Greek Neo-martyrs*, *The Constructive Quarterly*, τ. 9 (1921) (ἄνευ ἐνδείξεως σελίδων, ἢ ὁποῖα εἶναι 701—712). Ἔπρεπε νὰ ἀναγραφῇ και ἡ μελέτη *Χρ. Παπαδοπούλου*. *Οἱ Νεομάρτυρες*, ἔκδοσις Γ'. 1970 (ἐπιμελεῖα *I. Χρ. Κωνσταντινίδου*). Ἐν τέλει τῆς Βιβλιογραφίας ἀναγινώσκομεν :

III. Ἐφημερίδες, περιοδικά, ἐγκυκλοπαιδεῖες, και ἀναφέρονται οἱ τίτλοι 7 ἐφημερίδων, 2 περιοδικῶν (Ἐβδομάς, Ἐστία) και ὁ τίτλος *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια*. Δὲν κατανοῶ διατί αὕτη ἀνεγράφη ἐνταῦθα, ἐφ' ὅσον ἤδη ἀνεγράφη εἰς τὰς Βραχυγραφίας. Ἐὰν πάλιν ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ εἰς τὸν πῖνακα τοῦτον, τότε ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ και ἄλλη παρομοία ἔκδοσις.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ 500 περίπου σελίδων, ἐὰν ὑπολογίσωμεν μόνον τὴν Εἰσαγωγὴν και τὰ τέσσαρα κεφάλαια, και ἐμφαίνει πόσον λεπτομερὴς ἐγένετο ἡ ἔρευνα. (Ἐν τούτοις ἐνιαχοῦ ἐπιθυμητὴ θὰ ἦτο ἡ συνοπτικωτέρα ἔκθεσις, ὡς εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν και εἰς τὸ Α'. Κεφάλαιον). Ἡ συγγραφεὺς εἰς ὕφος εὐάγωγον και ἐπαγωγὸν διηγεῖται, ἐξιστορεῖ, χωρὶς νὰ παραλείπη και τὸν ἔλεγχον τῶν γραφομένων διὰ τῶν πλουσιῶν ὑποσημειώσεων. Βεβαίως εἶναι δυνατὸν ὁ ἀναγνώστης νὰ ἔχῃ ἄλλην γνώμην ἢ διάφορον κρίσιν διὰ γεγονότα, διὰ πρόσωπα ἢ και δι' ἐνεργείας ἀτόμων ἢ και κρατῶν. Πάντως αἱ διαφοραὶ αὗται ὑπάρχουν μόνον εἰς λεπτομερείας (π.χ. ἡ ὀνομασία Ρούμ, σ. 103) και οὐχὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ὅλου θεματος, ἐκτὸς ἐὰν παρουσιασθοῦν και ἄλλαι πηγαὶ, αἱ ὁποῖαι θὰ διαφοροποιήσουν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ θέματος. Μέχρι τότε ὅμως ἐπαινος μέγας διὰ τὴν συγγραφέα, ἥτις ἠδυνήθη νὰ συνθέσῃ ἐπιστημονικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον θὰ μείνῃ εἰς τὴν ἐλληνικὴν και ξένην βιβλιογραφίαν.